

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Клевака Леся Петрівна

УДК 37.091.2 (477.53) – 055.2 «18/19»

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЖІНОЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, професор
Якушко Наталія Михайлівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
професор кафедри теорії та методики
професійної освіти, декан факультету
початкового навчання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Гончар Олена Валентинівна,
Харківська державна академія дизайну і мистецтв,
завідувач кафедри іноземних мов;

кандидат педагогічних наук, доцент
Лугасва Тетяна Василівна,
Інститут підвищення кваліфікації
спеціалістів фармації Національного
фармацевтичного університету (м. Харків),
доцент кафедри педагогіки і психології.

Захист відбудеться «27» жовтня 2014 року о 15⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.053.06 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Артема, 29, ауд. № 216, м. Харків, 61002.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Блюхера, 2, ауд. № 215-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «26» вересня 2014 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.П. Танько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Інтеграція України в європейський освітній простір, розбудова демократичної правової держави вимагають пошуків нової парадигми освіти й виховання молодого покоління, підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів, урахування гендерні особливості. Нині в багатьох містах України відроджуються жіночі навчальні заклади: окремі жіночі класи, школи, гімназії, ліцеї, училища, що засвідчує актуальність жіночої освіти – виховання високоінтелектуальної, гармонійно розвинутої особистості, майбутньої матері, завдяки якій тримається сім'я і, урешті-решт, держава.

Одним із стратегічних завдань змісту освіти є використання кращих надбань національного та регіонального педагогічного досвіду. У цьому контексті важливим є дослідження діяльності жіночих навчальних закладів різних регіонів України в другій половині XIX – на початку XX ст.

До усвідомлення необхідності освіти жінок суспільство прийшло лише наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Саме в той час склалися передумови створення жіночих навчальних закладів. Основними центрами жіночої освіти на початку XIX ст. стали великі українські міста: Київ, Харків, Одеса, Полтава. З огляду на цей факт вагомого значення набуває звернення до накопиченого досвіду діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії, яких у другій половині XIX – на початку XX ст. налічувалося понад 450.

Аналіз сучасних науково-педагогічних праць дав можливість з'ясувати, що питання жіночої освіти досліджуваного періоду в Україні розглядалися в широкому педагогічному дискурсі. Окремі аспекти становлення й розвитку національного шкільництва висвітлено в історико-педагогічних працях В. Борисенко, Г. Васьковича, А. Відченко, О. Гончар, О. Друганової, М. Євтуха, Т. Завгородньої, М. Заволоки, Н. Коляди, М. Левківського, Т. Лутаєвої, О. Любара, О. Микитюка, Л. Попової, А. Сбруєвої, О. Сірополко, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, А. Троцько, В. Шпак, Л. Штефан, Н. Якушко, М. Ярмаченка та ін.

Увагу розлогого кола науковців, дослідників історії вітчизняної педагогічної думки привертають проблеми: становлення та розвитку жіночої освіти на території України в окреслений період (О. Аніщенко, І. Волкова, О. Кривошия, Л. Применко, Т. Сухенко, Т. Тронько); визначення регіональних особливостей розвитку української жіночої освіти в другій половині XIX – на початку XX ст. (В. Вірченко, В. Добровольська, Л. Єршова, О. Литвиненко, Г. Маслій, М. Рижкова, Т. Шушара, Т. Яковишина). Питання освіти українських жінок фрагментарно з'ясовано в роботах Л. Буряк, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, О. Ільченко, О. Кірдан, К. Кобченко, С. Лисенко, О. Лихолат, С. Рукасової, Л. Семеновської, Л. Смоляр та інших учених.

Освіту в Полтавській губернії в XIX – на початку XX ст. розглядали у своїх розвідках О. Білоусько, Т. Благова, В. Василенко, О. Єрмак, В. Жук, Н. Кочерга, Н. Купріян, В. Мирошниченко, І. Охріменко, М. Пашко, І. Петренко, Т. Пустовіт, В. Ревеуг, С. Федоренко, В. Ханко, П. Шемет та інші дослідники.

Важливими для дисертації виявилися дореволюційні праці з історії освіти жінок, зокрема і в Полтавській губернії (І. Альошинцев, В. Бучневич, М. Зінченко, А. Коніський, О. Ліхачова, П. Мазанов, В. Овцин, І. Ольшевський, І. Павловський,

О. Піллер, С. Рождественський, Л. Сєдов, Ю. Яцевич та інші). Зазначені вище науковці не ставили за мету систематизувати теоретичні ідеї й узагальнити досвід організації навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти Полтавської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст., а лише подавали статистичні відомості, узагальнено описували діяльність найвизначніших жіночих закладів.

Доцільність дисертаційної роботи посилюється суперечностями, спостереженими в сучасній системі педагогічної підготовки: між загальною тенденцією інтегрування до європейського й світового освітнього простору та потребою в збереженні кращих здобутків регіонального педагогічного досвіду, зокрема діяльності жіночих навчальних закладів другої половини XIX – початку XX ст.; необхідністю оновлювати систему підготовки учителів на національній основі з урахуванням надбань вітчизняної педагогіки й недостатньо повним вивченням здобутків жіночої освіти в історико-педагогічному аспекті.

Отже, актуальність, теоретична та практична значущість проблеми, її недостатня розробка в науковому плані, а також потреба розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження – **«Навчально-виховна діяльність жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (друга половина XIX – початок XX століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складником комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи («Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (державний реєстраційний номер 0111U008880 від 26.10.2011 р.) і кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки («Підготовка викладацьких кадрів для середньої і вищої школи в науково-педагогічній спадщині вітчизняних і світових педагогів, діячів освіти і культури XIX – XX ст.») (державний реєстраційний номер 0111U006445 від 26.05.2011 р.) Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Тему роботи затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 9 від 21.12.2010 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 22.02.2011 р.).

Мета дослідження – проаналізувати теоретичні питання організації та узагальнити досвід навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії в досліджуваній період із метою використати прогресивні здобутки в сучасних освітніх умовах.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Висвітлити ступінь наукової розробки проблеми.
2. Визначити передумови виникнення й розвитку жіночої освіти в Полтавській губернії.
3. Обґрунтувати етапи організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії в досліджуваній період.
4. Проаналізувати історично зумовлені особливості методів і форм організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії

задекларованого періоду та вивчити можливості їх використання в умовах оновлення національної системи освіти.

Об'єкт дослідження – жіноча освіта другої половини XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження – зміст, методи й форми навчання та виховання в жіночих навчальних закладах Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини XIX – початку XX ст., для якого характерні суттєві реформаторські зміни та перетворення в галузі жіночої освіти, пошуки можливостей розвитку національних освітніх ідей в умовах домінування освітньої ідеології царської Росії. *Нижня його межа* – 50-ті роки XIX ст. – визначається соціально-політичними (скасування кріпацтва, економічні й соціальні реформи суспільного устрою країни) та духовно-освітніми (активізація суспільно-громадської ініціативи, підготовки й упровадження державних реформ щодо жіночої освіти) чинниками, що посприяли розширенню мережі жіночих навчальних закладів, пошуку теоретичних основ побудови та структурування змісту освіти жіноцтва. *Верхню межу* періоду відображає час суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що призвели до ідеологічного розколу суспільства й революційних подій в Україні в 1917 р. Пріоритету відтепер набуває ідея закриття жіночих навчальних закладів, натомість планується створення єдиних трудових шкіл із спільним навчанням хлопчиків і дівчаток.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Полтавської губернії, що поєднувала 15 повітів: Гадяцький, Зіньківський, Золотоніський, Кобеляцький, Костянтиноградський, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Миргородський, Переяславський, Пирятинський, Полтавський, Прилуцький, Роменський, Хорольський.

Методи дослідження: *документально-архівний*, що уможливив вивчення архівних і бібліотечних каталогів, описів; *загальнонауковий*, який використовувався з метою систематизації теоретичних ідей та узагальнення досвіду здійснення навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії; *історико-ретроспективний, хронологічний*, за допомогою яких з'ясовано проблеми в динаміці, у часовій послідовності, обґрунтовано етапи організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів губернії в досліджуваній період; *порівняльно-зіставний*, який дав змогу зіставити документи, а також події, факти, явища, що в них представлено, простежити генезис змісту, методів і форм навчання та виховання дівчат; *метод інтерпретації й прогностичний метод*, що використані з метою визначення можливостей реалізації досвіду здійснення навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії окресленого періоду в сучасних умовах і водночас формулювання висновків дослідження.

Джерельну базу дослідження становлять:

– архівні документи Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) (ф. 321 «Розшуковий пункт при Полтавському губернському жандармському управлінні», ф. 707 «Управління Київського навчального округу»), Державного архіву Полтавської області (ф. 432 «Полтавська Маріїнська жіноча гімназія», ф. 445 «Інспектор народних училищ шостого району Кобеляцького повіту

Полтавської губернії», ф. 512 «Полтавська єпархіальна училищна рада», ф. 545 «Директор народних училищ Полтавської губернії», ф. 610 «Миргородська повітова земська управа», ф. 694 «Гадяцька повітова земська управа», ф. 773 «Лубенський повітовий комітет попечительства про народну тверезість», ф. 828 «Пирятинська повітова земська управа»); архівні матеріали музею Полтавського національного технічного університету імені Ю. Кондратюка (у минулому – Полтавський інститут шляхетних дівчат), Полтавського краєзнавчого музею, Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка;

– урядові законодавчі статuti, положення, розпорядження Міністерства народної освіти, звіти піклувальника Київського навчального округу, земських управ з народної освіти, керівників жіночих навчальних закладів («Памятная книжка Киевского учебного округа», «Памятная книжка Полтавской губернии», «Отчеты о начальных народных училищах Полтавской губернии», «Отчет о состоянии Мариинской Полтавской женской гимназии», «Извлечения из отчета начальницы о состоянии образцовой женской школы при Полтавском епархиальном женском училище», «Отчеты о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Полтавской епархии», «Отчет Полтавской и Лохвицкой уездной земской управы по народному образованию», «Отчет Полтавского епархиального училищного совета о состоянии церковных школ Полтавской епархии», «Отчеты о состоянии профессиональных учебных заведений Полтавского губернского земства», «Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа»), нариси про стан освіти і статистичні збірники («Очерки состояния начального народного образования в Полтавской губернии», «Краткий обзор по народному образованию в Полтавской губернии», «Очерки положения народного образования в Полтавской губернии», «Состояние начального народного образования по отчету директора народных училищ», «Справочная книжка по Полтавской губернии», «Полтавский календарь», «Вся Полтава и губерния»);

– періодичні видання другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема «Вестник воспитания», «Женское образование», «Журнал Министерства народного просвещения», «Земской обзор» (Полтавського губернского земства), «Образование», «Педагогичний журнал для вчителів початкових шкіл Полтавщини», «Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии», «Полтавские губернские ведомости», «Полтавские епархиальные ведомости» та ін.;

– історична та сучасна науково-педагогічна література Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Полтавської обласної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського, бібліотек Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що *вперше* в історико-педагогічному аспекті здійснено цілісний аналіз організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: схарактеризовано передумови виникнення й розвитку жіночої освіти в Полтавській губернії (економічні, культурно-просвітницькі, соціально-педагогічні); обґрунтовано з наукового погляду етапи

організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. з огляду на розробку державного законодавства про жіночу освіту, на динаміку кількісного та якісного зростання мережі жіночих навчальних закладів, на трансформацію в економічній і культурно-освітній сферах регіону, які сприяли зміні мети, завдань, змісту, методів і форм здійснення жіночої освіти: 1) 1850 – 1873 рр. – етап розвитку мережі та змістовного наповнення навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти; 2) 1874 – 1883 рр. – етап педагогізації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів; 3) 1884 – 1917 рр. – етап професіоналізації мережі та змісту навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти; виявлено й узагальнено дані про зміст, методи й форми навчання та виховання в жіночих освітніх установах Полтавської губернії; визначено педагогічно цінний досвід в організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладах Полтавської губернії в досліджуваній період й окреслено шляхи творчого впровадження його в сучасну освіту.

Подальшого розвитку набули питання визначення ролі земств та благодійників в еволюції жіночої освіти на Полтавщині, професійної (педагогічної, медичної, ремісничої) підготовки жіноцтва, у діяльності жіночих освітніх установ для національних меншин у Полтавській губернії.

До наукового обігу вперше введено невідомі та маловідомі архівні документи (58 справ з 10 фондів), окремі факти й положення, що окреслюють проблеми організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст.

Практичне значення одержаних результатів наукової роботи полягає в тому, що обґрунтовані в ході наукового пошуку теоретичні положення, фактичний матеріал діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії в окремо взятий період утілено в розробку авторського спецкурсу «Актуалізація змісту, методів і форм організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) в умовах модернізації освіти в Україні».

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 2592/01-55/14 від 02.07.2013 р.), Севастопольського міського гуманітарного університету (довідка № 41 від 06.12.2013 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 138 від 30.05.2013 р.).

Теоретичні положення й узагальнений цінний педагогічний досвід організації навчально-виховної діяльності в жіночих навчальних закладах Полтавської губернії може бути використаний у процесі викладання дисциплін «Історія педагогіки», «Теорія та методика виховання», «Дидактика», «Основи педагогічної ергономіки», «Система загальноосвітніх навчальних закладів», для підготовки підручників з історії педагогіки, навчальних посібників, під час написання курсових, бакалаврських і магістерських робіт у вищих педагогічних навчальних закладах. Матеріали дослідження можуть послугувати для організації жіночих навчальних закладів.

Вірогідність та обґрунтованість висновків дисертації забезпечується використанням значної кількості архівних матеріалів, законодавчих документів, наукової педагогічної та історико-педагогічної літератури, педагогічної публіцистики другої половини ХІХ – початку ХХ ст., застосуванням комплексу методів дослідження, адекватних меті, предмету й завданням дисертації.

Апробація результатів дисертації. Результати роботи й висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди протягом 2010–2013 рр. Основні положення й результати дисертаційної роботи репрезентовано в наукових публікаціях автора, а також обговорено на *12 науково-практичних конференціях*, із них: *міжнародних*: «Теоретико-методологічні засади моделювання навчально-виховних систем у педагогічних закладах освіти» (Полтава, 2009), «Роль педагогіки і психології в сучасному світі» (Львів, 2011), «Українська педагогічна наука у контексті сучасних цивілізаційних процесів» (Івано-Франківськ, 2011), «Соціально-гуманітарні дисципліни у творчому ВНЗ: проблеми міждисциплінарних зв'язків у сучасному науковому дискурсі» (Луганськ, 2012), «Теорія і практика виховання сучасної молоді: цінності, зміст, технології» (Луганськ, 2012), «Особистість у єдиному освітньому просторі» (Запоріжжя, 2012), «Развитие творческих способностей детей и молодежи в образовательном пространстве» (Белгород, Росія, 2012), «Патриотизм и единение общества в истории России» (Белгород, Росія, 2012), «Актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів» (Умань, 2013), «Педагог третього тисячоліття: теоретико-методичний дискурс» (Дрогобич, 2013); *всеукраїнських*: «Упровадження нового змісту початкової освіти: теорія і практика» (Полтава, 2012), «Значення історичного краєзнавства і етнографії у формуванні майбутніх фахівців» (Мирогоща, 2012).

Публікації. Основні положення дослідження знайшли своє відображення в 19 одноосібних публікаціях, з них 7 – у фахових виданнях, 1 – у міжнародному науковому фаховому виданні, 11 – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (440 найменувань, із них 58 архівних позицій), 20 додатків (на 175 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 370 сторінок, основний зміст викладено на 195 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, ступінь її розробки, визначено хронологічні та географічні межі, об'єкт, предмет, мету, завдання й методи дослідження; з'ясовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, окреслено джерельну базу, подано інформацію про апробацію й упровадження в сучасну освітню практику результатів дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні питання організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)**» на підставі аналізу науково-педагогічної літератури, архівних матеріалів, законодавчих документів, періодичних видань

схарактеризовано стан наукової розробки проблеми дослідження організації жіночої освіти України у другій половині XIX – на початку XX ст.; ідентифіковано передумови виникнення жіночої освіти в Полтавській губернії; встановлено етапи організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

Оперуючи значним масивом наукових джерел, покласифіковано історико-педагогічні дослідження з урахуванням часу їх появи на науковому просторі, а саме: роботи, які з'явилися в дореволюційний період; розвідки, що були проведені за радянських часів, праці сучасного періоду. Така робота дала можливість показати досліджуване явище крізь призму його оцінок представниками різних епох.

У дореволюційний період вивчення жіночої освіти здійснювалося як визначення загальних аспектів організації навчально-виховної діяльності різних типів жіночих навчальних закладів великих губернських міст Російської імперії (І. Альошинцев, В. Григор'єв, О. Лихачова, М. Мірович, О. Піллер, С. Рождественський, Л. Сєдов, Д. Семенов, В. Стоюнін, Є. Шумигорський, М. Чехов та ін.). Розглядалися питання організації жіночої освіти в Полтавській губернії: висвітлення статистичних даних, загальний огляд стану освіти (А. Богданович, П. Бодянський, В. Бучневич, І. Лубенець, І. Павловський, Ю. Яцевич), організація діяльності державних (М. Белуха-Кохановський, П. Мазанов) і духовних (В. Клименко, І. Ольшевський, В. Щеглов) жіночих освітніх установ. Варто зауважити, що наукові розвідки дореволюційного періоду майже не інтерпретують специфіку розвитку жіночої освіти в різних регіонах України, крім Києва, Харкова, Одеси, мають несистематизований, фрагментарний характер.

У радянські часи діяльність жіночих навчальних закладів не розглядалася як окремий аспект дослідження, а лише цікавила вчених у зв'язку з представленням специфіки урядової політики у сфері освіти (І. Богданов, Ш. Ганелін, Е. Днепров, Г. Жураківський, М. Кузьмін, В. Лапчинська, Є. Мединський, А. Ососков, Ф. Паначин, К. Салімонова та ін.) як складник боротьби за права жінок у період визвольного руху 50–70-х років XIX ст. (Е. Павлюченко, Г. Тішкіна, А. Саблін). На відміну від дореволюційної, історіографія радянського періоду не рясніла дослідженнями, присвяченими регіональній жіночій освіті.

Проблеми освіти та виховання жіноцтва в Україні в дореволюційну добу знайшли своє відображення в працях сучасних педагогів-науковців: В. Борисенка, Г. Васьковича, Н. Гупана, М. Євтуха, Т. Завгородньої, М. Заволоки, Н. Коляди, І. Курляк, М. Левківського, В. Лозової, О. Любара, О. Микитюка, О. Пилипенка, А. Сбруєвої, О. Сірополко, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, А. Троцько, Д. Федоренко, В. Шпак, Л. Штефан, Н. Якушко, М. Ярмаченка та ін. З-поміж них варто виокремити історико-педагогічні дослідження О. Аніщенко, І. Волкової, О. Кривошії, Л. Применко, Т. Сухенко, Т. Тронько та ін., а також роботи про розвиток жіночої освіти в різних регіонах В. Вірченко (Київ), В. Добровольської (Південь України), Л. Єршової та Т. Яковишиної (Волинь), О. Литвиненко (Херсонська губернія), Г. Маслій (Захід України), М. Рижкової (Харківська губернія), Т. Шушари (Таврійська губернія).

Незважаючи на широкий спектр дослідження, проведений аналіз наукових джерел засвідчив, з одного боку, актуальність проблеми, з іншого – прогалини у

вивченні організації навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти Полтавської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

У процесі роботи встановлено, що передумовами розвитку мережі жіночих навчальних закладів у Полтавській губернії були такі чинники: 1) економічні (стрімкий економічний поступ регіону, наслідком якого стало широке залучення жінок до виробництва, що збільшило вимоги до освіти робітниць; активний розвиток кустарних промислів і ремесел); 2) культурно-просвітницькі (активізація національно-визвольного руху; діяльність громад з метою поширення освіти серед жіноцтва); 3) соціально-педагогічні (усвідомлення суспільством потреби в освіті жінок; державне реформування жіночої освіти; накопичений протягом першої половини ХІХ ст. досвід діяльності приватних жіночих пансіонів та інституту шляхетних дівчат; добродійна діяльність кращих представників вітчизняної еліти; потреба у кваліфікованих педагогічних та лікарських кадрах).

За результатами аналізу архівних та історико-педагогічних джерел виявлено, що в досліджуваній період в Полтавській губернії жіночу освіту було представлено мережею таких навчальних закладів: 1) державні: інститут шляхетних дівчат, гімназії, прогімназії, училища, професійні школи, рукодільні класи, навчальні та навчально-показові пункти й майстерні з опанування ремесел і кустарних промислів; 2) приватні: гімназії, прогімназії, училища, початкові школи, професійні училища, школи, курси, рукодільні класи і школи; 3) духовні: жіночі єпархіальні училища, церковнопарафіяльні і недільні школи, школи грамоти.

Критерієм для визначення періодизації організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії окресленого періоду можна назвати: реформування жіночої освіти на тлі економічних, культурно-просвітницьких, соціально-педагогічних умов у регіоні. Беручи до уваги також розширення мережі жіночих навчальних закладів, зміну їх мети, завдань, змісту, окреслюємо три етапи.

Перший етап (1850 – 1873 рр.) представлено як етап розвитку мережі жіночих закладів освіти та змістовного наповнення їхньої навчально-виховної діяльності. Констатовано, що 10 приватних жіночих пансіонів та інститут шляхетних дівчат, що існували до 1850 р., не могли задовольнити потреби в освіті всього жіноцтва тогочасної Полтавської губернії. Установлено, що на цьому етапі започатковували свою діяльність і продовжували надалі функціонувати 56 жіночих освітніх закладів: інститут шляхетних дівчат, Маріїнська гімназія, прогімназії, початкові народні училища (державні заклади), пансіони, гімназії, початкові училища, школи (приватні установи), єпархіальне жіноче училище, початкове училище, церковнопарафіяльні школи, недільні школи, школи грамоти (духовні заклади).

Жіноча освіта юридично закріплювалася «Наказом Ради навчальних закладів про заснування Маріїнських жіночих училищ» (1858 р.), «Положенням про жіночі училища Міністерства народної освіти» (1858 р.), Проектом «Положення про жіночі училища Міністерства народної освіти» (1860 р.), «Положенням про початкові народні училища Міністерства народної освіти» (1864 р.), «Статутом єпархіальних жіночих училищ» (1868 р.), «Положенням про жіночі гімназії і прогімназії народної освіти» (1870 р.).

З'ясовано, що метою здійснення навчально-виховної діяльності на цьому етапі було здобуття ученицями освіти в обсязі, необхідному майбутній дружині, господині та матері (світські жіночі середні навчальні заклади); надання освіти представницям жіночої статі духовного звання – як дружини служителя церкви Божої, благопопечительної матері і виховательки власних дітей (духовні жіночі середні навчальні установи); елементарна освіченість і вихованість (початкова ланка як світської, так і духовної жіночої освіти).

Зміст навчальної діяльності жіночих закладів освіти варіювався залежно від їхньої мети і завдань. У жіночих початкових, однокласних церковнопарафіяльних школах, школах грамоти передбачалося вивчення Закону Божого, читання, письма, чотирьох дій арифметики, церковного співу. Двокласна жіноча церковнопарафіяльна школа опікувалася також і вивченням короткого курсу російської історії та природознавства, географії, малювання, рукоділля. Учениці початкових народних жіночих училищ другого розряду (з 1870 р. – прогімназії) додатково опановували чистопис, а першого розряду (з 1870 р. – гімназії) – ще й словесність, арифметику та поняття про вимірювання, географію та історію загальну й російську, основи фізики; додатковими навчальними предметами училищ були: французька і німецька мови, малювання, музика, співи і танці. Зміст освіти жіночого єпархіального училища, передбачав викладання навчальних дисциплін початкової ланки освіти, ще арифметики, французької й німецької мов, чистопису, загальної історії, фізики, природознавства. Зміст освіти в Полтавському інституті шляхетних дівчат, порівняно з жіночими гімназіями ускладнювався вивченням грецької та римської історії, всесвітньої історії та географії французькою мовою, фізики, танців.

У діяльності жіночих навчальних закладів зміст виховної складової повністю залежав від розв'язання основного завдання – «виховати відданих слуг Царя, Батьківщини, Бога» та другорядного – сформувати високоморальну особистість, матір та дружину. Діяльність жіночих освітніх установ усіх відомств, власне, була заснована на цьому принципі. У середніх навчальних закладах приділяли увагу естетичному й фізичному вихованню дівчат. Установлено, що виховний аспект діяльності жіночих навчальних закладів ґрунтувався на теоретичних твердженнях І. Бецького, О. Духновича, О. Радіщева, Л. Толстого, Ф. Янковича та ін.

Позитивним на першому етапі вважаємо формування спрямованості жіночої освіти в умовах реформаторської діяльності уряду; змістовне наповнення навчально-виховної діяльності; розробку програм викладання навчальних дисциплін; чіткий розподіл функційних обов'язків у керуванні навчально-виховною діяльністю; здійснення активної діяльності благодійників і земств задля створення жіночих освітніх закладів, зокрема й для національних меншин (євреїв, німців).

Дослідження дало змогу встановити, що наприкінці першого етапу з'явилася висока потреба в учителях. Цей факт пояснюється відкриттям нових жіночих навчальних установ і відсутністю педагогічної підготовки жіноцтва. Примітно, що деякі жіночі середні навчальні заклади почали вести листування з Міністерством народної освіти щодо створення додаткових класів з метою отримання ученицями педагогічної освіти.

Другий етап (1874–1883 рр.) схарактеризовано як етап педагогізації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів. Установлено, що в цей

час функціонувало 47 жіночих освітніх закладів, причому одні навчальні заклади відкривалися, інші – закривалися.

На другому етапі реформаторська освітня діяльність уряду була спрямована передовсім не на створення нових навчальних закладів, а на збільшення кваліфікованих педагогічних кадрів. Так, у 1874 р. було прийнято «Положення про початкові народні училища» та «Положення про педагогічні класи». В останньому документі влада поставила перед школою завдання створити додаткові педагогічні класи з метою підготовки вчителів для народних початкових шкіл, перших чотирьох класів гімназій, а також домашніх учителів, вихователів та наставників (інститути шляхетних дівчат, жіночі гімназії), домашніх наставниць і вчительок (епархіальні жіночі училища). В основу підготовки учениць покладено «Програму педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів», розроблену К. Ушинським, згідно з якою збільшувалася кількість годин, відведених на практичні заняття з педагогіки, та «Проект розширення програми педагогічного класу гімназій» Є. Кивлицького.

Дослідження засвідчило, що метою діяльності як світських, так і духовних середніх жіночих закладів було здобуття ученицями освіти в обсязі, необхідному не лише майбутній дружині, матері, але й майбутній педагогічній працівниці. Доведено, що держава, земства, меценати на базі жіночих навчальних закладів, що вже функціонували, організовували додаткові педагогічні класи.

Спостережено впорядкування й удосконалення навчальних програм. У змісті навчально-виховної діяльності відбувалися зміни, пов'язані з педагогізацією: уведення в навчальний процес гімназій, епархіальних училищ курсів педагогіки, дидактики, методик викладання дисциплін початкової ланки освіти, гігієни; проходження педагогічної практики, зокрема й у створених зразкових школах; збільшення кількості годин на вивчення педагогіки в тих закладах, у яких вона викладалася раніше. Кожна учениця в педагогічному класі гімназій обирала один з основних навчальних предметів, за яким вона бажала здобути звання домашньої наставниці або вчительки, і вивчала цей предмет в обсязі, установленому для чоловічих гімназій Міністерства народної освіти. На уроках важливого значення надавали педагогічному спостереженню за ученицями, виконанню обов'язків помічниць класних дам у початкових класах. Позитивним здобутком другого етапу вважаємо й розширення меж виховної діяльності жіночих навчальних закладів. Доповнення до «Правил поведінки» (1871 р.), унесені в 1874 р., «Інструкція для класних наставників гімназій і прогімназій» (1877 р.), розпорядження Міністерства народної освіти про функції класних дам зобов'язували виховний персонал здійснювати релігійне, моральне, естетичне, фізичне та патріотичне виховання учениць.

Дослідження засвідчує, що у зв'язку з великим попитом на жіночу освіту в більшості жіночих навчальних закладів створювалися паралельні класи. Проте значна частина освітніх установ відмовляли дівчатам у вступі, оскільки класи були переповненими. Виникала таким чином нагальна потреба в суттєвому збільшенні кількості жіночих навчальних закладів, особливо в сільській місцевості.

Третій етап (1884 – 1917 рр.) визначено як етап професіоналізації мережі та змісту навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти. На підставі аналізу архівних документів та історико-педагогічної літератури з'ясовано, що на цьому

етапі в Полтавській губернії функціонувало 438 жіночих навчальних закладів, із них: 115 державних (з-поміж яких них 63 професійні освітні установи), 43 приватні (із них 8 професійних освітніх закладів) та 280 духовних.

Наголошено, що економічний поступ регіону, розвиток кустарних промислів і ремесел вимагав створення жіночих установ для здобуття професійних знань, умінь і навичок. Із цією метою губернські і повітові земства, меценати засновували багато професійних шкіл, рукодільних класів, майстерень, навчальних та навчально-показових пунктів. Діяльність професійної ланки освіти регламентувалася законом «Про порядок отримання звання учительки рукоділля» (1902 р.), «Положенням про Професійні курси при жіночих гімназіях Відомства установ імператриці Марії» (1905 р.), циркулярами «Про правила здійснення іспитів на отримання звання учительки рукоділля жіночих гімназій та прогімназій і щодо програм викладання в них рукоділля» (1906 р., 1909 р.), розпорядженнями «Про відкриття жіночих рукодільних класів і відділень» (1913 р.), «Про відкриття професійних курсів і класів при вищих початкових училищах» (1913 р.).

Варто зазначити, що з 1884 р. відбувається реформування діяльності навчальних закладів духовного відомства. На цьому етапі затверджені «Правила про церковноприходські школи» (1884 р.), «Правила про школи грамоти» (1891 р.), «Положення про управління школами церковнопарафіяльними і грамоти відомства православного сповідання» (1896 р.), «Положення про церковні школи відомства православного віросповідання» (1902 р.), що сприяли значному поширенню в губернії жіночих церковнопарафіяльних шкіл для отримання елементарної освіченості й вихованості, окреслювали організацію навчально-виховної діяльності.

«Положення про губернські та повітові земські установи» (1890 р.) ще з більшою потужністю стимулювало ініціативу земств щодо управління початковими навчальними закладами. Активно створюються приватні жіночі навчальні заклади В. Ахшарумової, А. Вахніної, В. Морозовської, В. Неупокоєвої, М. Ольховської, М. Павелко, Н. Старицької (м. Полтава), М. Клепачевської, Л. Ладигіної (м. Гадяч), М. Семичевої (м. Золотоноша), М. Сачавец (м. Кобеляки), Є. Корнілович (м. Константиноград), К. Баберіної, О. Воронянської (м. Кременчук), М. Павелко (м. Лохвиця), Н. Грановської (м. Миргород), А. Семіградової (м. Пирятин), Т. Федоренко (м. Прилуки), О. Чигринцевої (м. Ромни), О. Родзенко (м. Хорол) та ін.

Дослідження продемонструвало, що метою здійснення діяльності як світських, так і духовних середніх жіночих освітніх закладів було здобуття ученицями освіти не лише в тому обсязі, який потрібний майбутній дружині, матері, учительці, але й лікареві, майстрині, викладачеві рукоділля. Елементарна освіченість, вихованість, вміння застосовувати знання з рукоділля, ремесел на практиці були поштовхом до діяльності початкової ланки як світської, так і духовної жіночої освіти.

Констатовано, що в змісті організації навчально-виховної діяльності відбулися зміни в напрямі професіоналізації: у початкових жіночих закладах розширювалася навчальна програма з рукоділля, у середніх – крім цього, вивчалися філігранні мистецтва, крій, шиття, квітникарство, господарювання. Упроваджуються нові навчальні дисципліни: міфологія, логіка, риторика (інститут шляхетних дівчат); космографія, гігієна, латинська і англійська мови, українська мова (з 1917 р.), філософська пропедевтика, гімнастика (державні та приватні жіночі гімназії);

гімнастика (жіночі епархіальні училища). Наукові розвідки свідчать, що, крім розумового, морально-релігійного, естетичного, фізичного, патріотичного виховання, особливу увагу звертали на формування в дівчат уміння жити в суспільстві й взаємодіяти з людьми. У закладах духовного відомства опікуватися вихованням дівчат в дусі православної віри; вправлення відповідно до віку в християнських справах; обов'язковим відвідуванням храму Божого.

Важливим надбанням третього етапу вважаємо активне використання авторських навчальних програм, їх розповсюдження за допомогою жіночих педагогічних курсів; збільшення фінансування діяльності жіночих церковнопарафіяльних шкіл, водночас залучаючи до утримання шкіл сільські громади та благодійників; організація лекцій з метою просвітництва та творчих вечорів задля культурного дозвілля сільського населення. На цьому етапі активізувалася діяльність меценатів (О. Гавриленкової, К. Дейтрих, Ю. Домбровської, М. Канівецької, А. Колесникової, Є. Милорадович, С. Устимович та ін.). Вони створювали жіночі освітні заклади й піклувалися про їхнє успішне функціонування, про забезпечення навчання наочністю, організували навчальні екскурсії, засновували іменні стипендії, підтримували школи для національних меншин та учениць з обмеженими можливостями.

Отже, здобутками жіночої освіти Полтавської губернії досліджуваного періоду є: покращення культурного рівня населення; залучення до суспільної праці значної кількості жінок; поступове розширення сфери життєдіяльності жінки; збагачення змісту освіти.

У другому розділі **«Досвід діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.»** на основі вивчення й аналізу архівних матеріалів, звітів керівників жіночих навчальних закладів губернії, педагогічної періодики та інших джерел схарактеризовано методи й форми організації навчання та виховання в жіночих освітніх закладах Полтавської губернії досліджуваного періоду; окреслено можливості використання педагогічно цінного досвіду організації жіночої освіти в сучасних умовах.

З'ясовано, що *на першому етапі (1850 – 1873 рр.)* в навчальному процесі закладів початкової ланки жіночої освіти педагоги активно застосовували такі методи навчання, як пояснення, розповідь, бесіда, спостереження, ілюстрація, вправи та практичні роботи. У середніх закладах популярними були й демонстрація (експерименти з фізики, хімії, креслення на дошці схем, таблиць, показ картинок за допомогою проєкційного ліхтаря), лабораторні роботи (з фізики, хімії, природознавства). У процесі наукового пошуку виявлено, що в цей час у жіночих освітніх закладах Полтавської губернії домінували такі методи виховання: освічення, переконання, приклад, привчання, вправи, доручення, заохочення й покарання з метою формування високоморальної особистості.

Установлено, що поширення набували шкільні й позашкільні форми навчально-виховної діяльності учениць. Зафіксовано такі шкільні форми: урок, заняття у вільний від навчання час – участь у шкільних розвагах і святах (середня ланка жіночої освіти, з початкової – прогімназії, початкові народні училища, церковнопарафіяльні школи), музичних та літературних вечорах (середня ланка жіночої освіти, з початкової – прогімназії), відвідування шкільних бібліотек (лише в

тих навчальних закладах, у яких вони були створені – інститут, гімназії, деякі прогімназії, початкові народні училища)). Педагоги всіх закладів активно використовували позашкільні форми: відвідування хору при церкві навчальної установи або місцевому храмі, бібліотек місцевості, де знаходився заклад.

На другому етапі (1874 – 1883 рр.) до зазначених вище методів навчання додавалися: робота з книгою (самостійне опанування знань, підготовка відповідей на поставлені вчителем питання за підручником; читання підручника з метою закріплення здобутих знань у вільний від навчання час; розгляд й аналіз ілюстрацій, таблиць; написання реферативних повідомлень за самостійно прочитаними джерелами) та лекція (у середніх навчальних закладах). Переважали практичні роботи, особливо із закріплення знань, з педагогіки, методик навчання предметів початкової ланки жіночої освіти; обов'язковим для підготовки вчителя й вихователя вважалася педагогічна практика (у середніх навчальних закладах і прогімназіях). Педагоги активно використовували белл-ланкастерську систему взаємного навчання. У дисертації доведено, що серед методів виховання домінували привчання, вправи, доручення, освічення, переконання. Поступово запроваджували виховні ситуації, нового значення набули приклад, заохочення й покарання з метою формування всебічно розвиненої особистості, виховання професіонала, у майбутньому педагога-взірця для учнів.

Констатовано, що до форм організації навчально-виховної діяльності в середніх навчальних закладах (інститут шляхетних дівчат, гімназії) та прогімназіях додалися участь у виставах, навчальних екскурсіях (шкільні форми), практична підготовка майбутніх учителів у зразкових школах, відвідування бібліотек, театру, читань з проекційним ліхтарем (позашкільна форма). У жіночих єпархіальних училищах активно використовувалися навчальні екскурсії (шкільні форми), здійснення практичної підготовки майбутніх учительок у зразкових школах, паломницькі екскурсії, відвідування церкви (позашкільна форма). У навчально-виховну діяльність початкової ланки освіти впроваджувалися лише позашкільні форми: відвідування бібліотек, читання з проекційним ліхтарем.

Для третього етапу (1884 – 1917 рр.) релевантним виявилось застосування як словесних, так і наочних методів навчання, перевага надавалася практичним методам: вправам, лабораторним та практичним роботам з рукоділля, малювання, ремесел, закріпленню знань, умінь і навичок з педагогіки та методик початкової ланки жіночої освіти (середні освітні установи і прогімназії), лише вправам, практичним роботам з рукоділля, малювання, ремесел (початкові заклади). Установлено, що ефективність засвоєння ученицями знань, особливо у приватних закладах, досягалася завдяки створенню класів з наочністю. Стверджено, що активно використовувалися всі групи методів виховання; поширення набували освічення, привчання, вправи, заохочення й покарання з метою формування гармонійно розвинутої особистості, педагога з високою моральністю, людяного та турботливого лікаря, відданої національним звичаям і традиціям майстрині. Позитивним здобутком було активне використання різних видів заохочення й покарання вихованок.

Наукові розвідки засвідчили, що в середніх жіночих навчальних закладах та прогімназіях упроваджувалися такі форми організації навчально-виховної

діяльності: вистави, навчальні екскурсії, експозиції власних робіт з малювання, рукоділля, ремесел (шкільні форми), виставки навчальних посібників (позашкільна форма). Читання з проекційним ліхтарем домінувало в початковій ланці освіти жінок. Популярним вважалося відвідування ученицями педагогічного музею.

Отже, поетапний аналіз організації навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії досліджуваного періоду демонструє наявність цікавого та корисного досвіду, важливих для сьогодення здобутків в навчанні та вихованні жіноцтва.

Обґрунтовані в ході наукового пошуку теоретичні положення, фактичний матеріал утілено в розробку авторського спецкурсу «Актуалізація змісту, методів і форм організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) в умовах модернізації освіти в Україні». Вважаємо, що ретроспективне вивчення вітчизняного досвіду на тлі вдосконалення його організаційних засад сприятиме піднесенню жіночої освіти в сучасній Україні.

Нині в нашій державі сформувалася досить потужна ланка жіночих навчальних закладів різних типів, які запозичують в своїй роботі досвід організації жіночої освіти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Проведене дослідження дало змогу визначити такі прогностичні тенденції розвитку освіти жіноцтва України 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.: розповсюдження різних типів жіночих навчальних закладів, метою діяльності яких є формування гармонійно розвинутої особистості, підготовка дівчат до самостійного життя; вибір пріоритетних завдань жіночих освітніх закладів на користь відродження національної системи освіти й виховання, звернення до культурно-історичного досвіду регіонів, сприяння становленню національної самосвідомості; надання професійної педагогічної підготовки.

Зафіксовано, що педагогічні здобутки минулих років не втрачають своєї актуальності. Для сучасної жіночої освіти залишаються пріоритетними завдання формування високоморальної особистості; підготовка до сімейного життя та виховання дітей; корегування змісту освіти батьківським комітетом навчальної установи; подальше розширення зв'язків жіночих освітніх установ з благодійними організаціями й меценатами; підвищення професійної майстерності викладацького складу; створення зразкових шкіл для здійснення практичної підготовки майбутніх учительок початкової ланки освіти; практика заснування іменних стипендій.

Систематизація теоретичних питань та узагальнення досвіду організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії досліджуваного періоду дає підстави зробити такі **висновки**:

1. У процесі аналізу науково-педагогічних джерел установлено, що й до сьогодні питання жіночої освіти, досвід організації навчально-виховної діяльності, накопичений за час роботи жіночих навчальних закладів різних регіонів України, залишаються актуальними. Опрацювання матеріалів з теми дисертації довело, що проблема освіти жіноцтва на території України розглядалася в загальних аспектах її організації, як право жінки на здобування освіти або виховання майбутньої матері, як складник боротьби за права жінок у період визвольного руху 50–70-х років ХІХ ст., як своєрідно-специфічна особливість регіональної освіти України в межах освітньої системи Російської імперії. Науковий пошук аргументовано свідчить про

те, що досвід організації навчально-виховної діяльності, накопичений під час роботи жіночих навчальних закладів Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст., опинився поза належною увагою вчених і не був предметом окремого дослідження.

2. Виникненню й розвитку мережі жіночих навчальних закладів у Полтавській губернії досліджуваного періоду сприяли економічні, культурно-просвітницькі та соціально-педагогічні чинники.

3. Ідентифіковано етапи організації навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти Полтавської губернії із середини XIX до початку XX ст. Критеріями для характеристики етапів було обрано: розвиток державного законодавства, що стосувалося жіночої освіти; динаміка кількісного та якісного зростання мережі жіночих навчальних закладів; чергування періодів активізації та спаду економічних, соціально-педагогічних та культурно-просвітницьких процесів регіону, які сприяли зміні мети, завдань і змісту навчання у жіночих закладах.

Перший етап (1850 – 1873 рр.) – розвиток мережі та змістовного наповнення навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти досліджуваного регіону. Зміст діяльності зводився до реалізації таких завдань, як: здобуття ученицями освіти й виховання в тому обсязі, який потрібний майбутній дружині, господині та матері.

Другий етап (1874 – 1883 рр.) – педагогізація навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів. Зміст діяльності порівняно з попереднім етапом був суттєво змінений у напрямку педагогізації (здобуття ученицями педагогічної освіти у створених додаткових класах) і відображав такі новації: введення в навчальний процес середніх навчальних закладів вивчення педагогіки, дидактики, методик викладання дисциплін початкової ланки освіти, гігієни, проходження педагогічної практики.

Третій етап (1884 – 1917 рр.) – професіоналізація мережі та змісту навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти. Зміст діяльності порівняно з попередніми етапами був змінений у напрямку професіоналізації (здобуття дівчиною освіти не лише як майбутньої дружини, господині, матері, але і як педагогічної працівниці, лікаря, майстрині-професіонала, активної учасниці суспільного життя) й передбачав: розширення програми з рукоділля (початкова освіта), введення навчальних предметів професійного циклу (середня освіта), заснування професійних закладів.

4. Узагальнюючи результати історико-педагогічного дослідження, варто зазначити, що зі зміною мети, завдань, змісту навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст. на різних етапах відбувається акцентування на тих або інших методах і формах навчання та виховання. Опрацювання й аналіз регіонального досвіду дає можливість стверджувати, що педагоги використовували різноманітні методи навчання: словесні (лекція, пояснення, розповідь, бесіда, робота з книгою), наочні (спостереження, ілюстрація, демонстрація), практичні (вправи, лабораторні та практичні роботи). Для аналізованого періоду характерне удосконалення методів навчання внаслідок застосування звукового методу; популяризації досвіду педагогів-методистів на педагогічних курсах губернії, у зразкових жіночих школах; підвищення кваліфікації педагогічних кадрів шляхом створення при закладах

бібліотек з керівництвами викладання предметів, періодичними виданнями; активного застосування наочності в навчальному процесі. Установлено, що в жіночих освітніх закладах Полтавської губернії використовували такі методи виховання: методи формування свідомості (освічення, переконання, прикладу), методи організації діяльності й формування досвіду поведінки (привчання, вправи, доручення, виховні ситуації), методи стимулювання та корекції поведінки людини (заохочення й покарання).

Аналіз історико-педагогічних джерел, що проливають світло на форми організації навчально-виховної діяльності, виявив поступове поширення шкільних (урок, заняття у вільний від навчання час – відвідування хору, участь у шкільних розвагах і святах, музичних та літературних вечорах, виставах, навчальних екскурсіях, відвідування шкільної бібліотеки) і позашкільних (відвідування хору при церкві, педагогічного музею, бібліотек, читань із проекційним ліхтарем) форм.

Діяльність жіночих навчальних закладів Полтавської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. уможливили накопичення цінного педагогічного досвіду, який може бути використаний в нинішніх умовах реформування вітчизняної жіночої освіти. Потребують уваги, зокрема питання: відродження національної системи освіти й виховання представниць жіночої статі через звернення до культурно-історичного досвіду регіонів; сприяння становленню національної самосвідомості; залучення потенціалу морально-релігійних ідеалів для вдосконалення змісту жіночої освіти; надання знань, умінь і навичок для ефективного виховання власних дітей; поширення елементарної професійної жіночої освіти; залучення батьків учениць, благодійників до визначення змісту, методів і форм організації навчально-виховної діяльності; практика заснування іменних стипендій.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, що свідчить про його перспективність. Поглибленішого вивчення, зокрема, потребують питання аналізу діяльності спеціальних навчальних закладів Полтавської губернії для дівчат з обмеженими потребами й різного віросповідання.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

І. Статті в наукових фахових виданнях:

1. Клевака Л.П. Підготовка вчителів початкових класів у жіночих навчальних закладах Полтавської губернії / Л.П. Клевака // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Вип. 27. – Вінниця : Планер, 2009. – С. 186-190, 512.

2. Клевака Л.П. Діяльність жіночих церковнопарафіяльних шкіл та єпархіальних жіночих училищ Полтавської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Л.П. Клевака // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Вип. 1. – Полтава : ПНПУ, 2011. – С. 165-172.

3. Клевака Л.П. Діяльність Полтавського інституту шляхетних дівчат (1817-1917 рр.) як наукова проблема / Л.П. Клевака // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць. – Харків : ХНПУ, 2011. – Вип. 35. – С. 48-54.

4. Клевака Л.П. Навчально-виховна діяльність жіночих прогімназій і гімназій Полтавської губернії (друга половина XIX – початок XX століть) / Л.П. Клевака // Обрії. – 2011. – №2 (33). – С. 20-23.

5. Клевака Л.П. Етапи навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л.П. Клевака // Педагогічні науки : зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. – 2012. – Вип. 56. – С. 121-127.

6. Клевака Л.П. Полтавський інститут шляхетних дівчат : підготовка гувернанток, учителів для гімназій та початкових шкіл з 1818 по 1917 рр. / Л.П. Клевака // Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка : зб. наук. праць. – Вип. 20. – Глухів : ГНПУ, 2012. – С. 76-80.

7. Клевака Л.П. Методи і форми організації навчання у середніх жіночих навчальних закладах Полтавської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л.П. Клевака // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. – Вип. 7. – С. 257-263, 369, 380-381.

II. Стаття у міжнародному науковому фаховому виданні:

8. Клевака Л.П. Использование традиций женского образования Полтавской губернии второй половины XIX – начала XX веков в современных женских учебных заведениях Украины / Л.П. Клевака // Электронный научный журнал «Современные проблемы науки и образования». – 2014. – № 1. – Режим просмотра : <http://www.science-education.ru/115-11859> (ISSN – 1817-6321)

III. Матеріали наукових конференцій:

9. Клевака Л.П. Підготовка вчителів початкових шкіл в педагогічних класах жіночих епархіальних училищ Полтавської губернії / Л.П. Клевака // Теоретико-методологічні засади моделювання навчально-виховних систем у педагогічних закладах освіти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 28-29 жовт. 2009 р.) / Ред. В.І. Панченко. – К. : «LAT&K», 2009. – С. 92-94.

10. Клевака Л.П. Використання надбань жіночих гімназій Полтавської губернії (другої половини XIX – початку XX ст.) в сучасній вечірній жіночій гімназії / Л.П. Клевака // Роль педагогіки і психології в сучасному світі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 11-12 лист. 2011 р.). – Львів : ЛПС, 2011. – С. 52-54.

11. Клевака Л.П. Використання надбань жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.) у сучасному творчому ВНЗ / Л.П. Клевака // Соціально-гуманітарні дисципліни у творчому ВНЗ : проблеми міждисциплінарних зв'язків у сучасному науковому дискурсі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 16-17 лют. 2012 р.). – Луганськ : ЛДКМ, 2012. – С. 237-240.

12. Клевака Л.П. Особливості вивчення математики у жіночих навчальних закладах Полтавської губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Л.П. Клевака // Упровадження нового змісту початкової освіти : теорія і практика : мат. Всеукр. пед. читань (Полтава, 3-4 квіт. 2012 р.). – Полтава : ПП Шевченко, 2012. – С. 74-78.

13. Клевака Л.П. Досвід морального виховання особистості в жіночих навчальних закладах Полтавської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) /

Л.П. Клевака // Теорія і практика виховання сучасної молоді : цінності, зміст, технології : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 4 жовт. 2012 р.). – Луганськ : ЛДАКМ, 2012. – С. 106-109.

14. Клевака Л.П. Особенности преподавания рисования в женских учебных заведениях Полтавской губернии в начале XX века / Л.П. Клевака // Развитие творческих способностей детей и молодежи в образовательном пространстве : материалы междунар. науч.-практ. сем. (Белгород, 26 окт. 2012 г.). – Белгород : ИД «Белгород», 2012. – С. 227-230.

15. Клевака Л.П. Діяльність виховательок і класних дам у жіночих навчальних закладах Полтавської губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Л.П. Клевака // Сучасна освіта в умовах реформування : проблеми, теорія, практика : мат. наук.-практ. конф. (Харків, 22 лист. 2012 р.) / За ред. М.П. Васильєвої. – Х. : ХНПУ, 2012. – С. 55-56.

16. Клевака Л.П. «Рукоділля» як навчальний предмет у жіночих навчальних закладах Полтавської губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Л.П. Клевака // Особистість в єдиному освітньому просторі: зб. наук. тез / наук. ред. В.В. Пашков, В.В. Савін, А.І. Павленко. – Запоріжжя : ТОВ «Фінвей», 2012. – С. 54-56.

17. Клевака Л.П. Підготовка педагогів у середніх жіночих навчальних закладах Полтавської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.): виховний аспект / Л.П. Клевака // Професійна підготовка педагога : історичний досвід і виклики сучасності : зб. наук. праць / За ред. Н. Скотної та М. Чепіль. – Дрогобич : ДДПУ імені І. Франка, 2013. – С. 22-30.

18. Клевака Л.П. Соціально-політичні детермінанти розвитку жіночої освіти в Полтавській губернії // Збірник тез Всеукр. наук.-практ. конф. [«Значення історичного краєзнавства і етнографії у формуванні майбутніх фахівців»] (Мирогоща, 15 травня 2012 р.) . – Мирогоща: МАК, 2013. – С. 62-69.

19. Клевака Л.П. Формирование патриотизма в учебно-воспитательном процессе женских учебных заведениях Полтавской губернии (вторая половина XIX – начало XX в.) / Л.П. Клевака // Патриотизм и единение общества в истории России: сб. мат. междунар. науч.-практ. конф. (Белгород, 21 дек. 2012 г.). – Белгород, 2013. – С. 51-58.

АНОТАЦІЇ

Клевака Л. П. Навчально-виховна діяльність жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України. – Харків, 2014.

Дисертацію присвячено історико-педагогічному аналізу процесу організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

У роботі розглянуто передумови становлення й розвитку жіночої освіти в регіоні. У ході детального опрацювання архівних матеріалів, історико-педагогічної

літератури визначено та науково обґрунтовано етапи організації навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії у визначений період. Системно проаналізовано методи й форми навчання та виховання в таких жіночих установах. Виявлено цінний історико-педагогічний досвід організації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії досліджуваного періоду й окреслено перспективи його творчого впровадження в сучасну систему жіночої освіти.

Ключові слова: жіноча освіта, жіночі навчальні заклади, навчально-виховна діяльність, етап, зміст, методи і форми, Полтавська губернія, регіональна освіта.

Клевака Л. П. Учебно-воспитательная деятельность женских учебных учреждений Полтавской губернии (вторая половина XIX – начало XX в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01. – общая педагогика и история педагогики. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды МОН Украины. – Харьков, 2014.

В диссертации впервые комплексно рассмотрено историю организации учебно-воспитательной деятельности женских учебных учреждений Полтавской губернии во второй половине XIX – начале XX в.

Диссертантом рассмотрены историко-педагогические исследования женского образования второй половине XIX – начале XX в. с учетом времени их появления на научном пространстве, а именно: работы, которые появились в дореволюционный период; научные поиски, совершенные в советское время; труды современного периода. Показано изучаемое явление сквозь призму его оценок представителями различных эпох.

Определены истоки становления женского образования в Полтавской губернии: экономические, социально-педагогические, культурно-просветительские.

На основании анализа исторических фактов, нормативных документов, сопоставления целей, задач, содержания, методов и форм организации учебно-воспитательной деятельности женских учебных учреждений Полтавской губернии в исследуемый период научно обоснованы три последовательных этапа:

Первый этап (1850–1873 гг.) – развитие сети и содержательного наполнения учебно-воспитательной деятельности женских учебных учреждений. Содержание деятельности сводился к реализации таких задач, как: получение ученицами образования и воспитания как будущих жен, хозяек и матерей;

Второй этап (1874–1883 гг.) – педагогизация учебно-воспитательной деятельности женских учебных учреждений. Содержание деятельности по сравнению с предыдущим этапом было изменено в направлении педагогизации (получение ученицами педагогического образования в созданных дополнительных классах) и отражало такие новации: введение в учебный процесс средних учебных учреждений изучения педагогики, дидактики, методики преподавания дисциплин начальной школы, гигиены, прохождения педагогической практики;

Третий этап (1884–1917 гг.) – профессионализация содержания учебно-воспитательной деятельности женских учебных учреждений. Содержание

деятельности было изменено в направлении профессионализации (получение девушками образования не только как будущих жен, хозяек, матерей, но и как педагогической работницы, врача, мастера-профессионала) и предусматривал: расширение программы по рукоделию (начальное образование), введение учебных предметов профессионального цикла (среднее образование), создания профессиональных заведений.

Проанализирована динамика становления женских учебных учреждений Полтавской губернии во второй половине XIX – начале XX в. На основании обобщенных данных архивных документов, публикаций педагогов-практиков в журналах поэтапно раскрыты методы, формы обучения и воспитания в женских учебных учреждениях Полтавской губернии исследуемого периода.

Определены прогностические тенденции развития женского образования Украины 90-х гг. XX ст. – начала XXI в. Обозначены перспективы творческого использования педагогически ценного опыта организации учебно-воспитательной деятельности женских учебных учреждений Полтавской губернии в исследуемый период в современных условиях.

Дальнейшего изучения требуют вопросы анализа деятельности женских учебных учреждений Полтавской губернии во второй половине XIX – начале XX в. для девочек с ограниченными возможностями и разного вероисповедания.

Ключевые слова: женское образование, женские учебные учреждения, учебно-воспитательная деятельность, этап, содержание, методы и формы, Полтавская губерния, региональное образование.

Klevaka L. P. Educational activities at Poltava province educational establishments for women (the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century). – Manuscript.

The thesis for Candidate of pedagogic science dissertation, specialty 13.00.01. – General pedagogics and history of pedagogics. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2014.

The thesis is dedicated to the historical and pedagogical analysis of the educational process at Poltava province educational establishments for women from the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century.

Prerequisites for establishing and development of female education in the studied region have been investigated herein. The stages of establishing of educational process at Poltava province educational establishments for women from the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century have been defined and proven on the basis of the analysis of the archive materials, historical and pedagogical literature. Teaching methods and educational forms accepted at female educational establishments of the province within the denoted historical period have been analyzed. Pedagogically valuable historical and pedagogical experience of the educational process at Poltava province educational establishments for women within the denoted period has been revealed and the prospective of its creative implementation in the modern female education has been defined.

Key words: female education, educational establishments for women, educational activities, stage, content, methods and forms, Poltava province, regional education.

Підписано до друку 19.09.2014 р. Формат 60*90/16.
Папір офсетний. Умов. друк. арк. 0,9.
Гарнітура Time New Roman. Наклад 100 прим.
Замов. №350

ПП «ФОП Пусан А.Ф.»
36011, м. Полтава, пр-кт Першотравневий, 19
Тел.: (0532)50-24-17

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія В01 № 598283 від 03.05.2006 р.

